Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ
у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 6

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1895–1900)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2004

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань

Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України

Упорядник Мирон КАПРАЛЬ
Передмови — Я.ДАШКЕВИЧ, М.КАПРАЛЬ

Автори коментарів: М.Бандрівський, С.Білокінь, В.Брехуненко,
М.Капраль, Я.Книш, П.Кулаковський, О.Мельник,
Я.Мельник, Ю.Мицик, О.Моця, С.Панькова,
О.Русина, Л.Тимошенко

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-367-4 (т. 6)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2004
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2004
© Передмови Я.Дашкевич, М.Капраль, 2004
© Коментарі, автори, 2004

hrushevsky.nbuv.gov.ua

РОЗДІЛ V

НЕКРОЛОГИ

hrushevsky.nbuv.gov.ua

МИКОЛА ГУЛАК

Посмертні згадки

В 248 ч[астині] "Русских Ведомостей" д.Хаханов* доніс про смерть одного з ініціаторів Кирило-Мефодіївського товариства Миколи Івановича Гулака, що вмер ще 26 мая (7 червня) сього року на Кавказі, в м.Єлисаветполі, маючи 77 рік. Був се чоловік незвичайний. Як один з ініціаторів Кирило-Мефодіївського товариства, він незвичайно благородно й витривало тримався під час суду над ним* і за те дістав найтяжшу кару: його — тоді двадцятип'ятилітнього хлопця — засуджено на три роки одиночного в'язнення в Шлісельбурзькій кріпості-в'язниці, а потім — на заслання в далекі губернії. По в'язненні його дійсно заслано в Перм і по році тільки позволено приймити в службу статистичного комітету. Коли скінчилося його заслання, по восьми роках, він переїхав у Одесу, де читав спочатку російську мову і географію в 2-й гімназії, потім математику в ліцеї (пізнішім університеті), потім перейшов у Керч, в дівочий інститут, де вчив історії й натуральних наук, звідти — на Кавказ, де був учителем гімназій у Ставрополі, Кутаїсі, нарешті в Тифлісі, читаючи математику, фізику, латинську й грецьку мови; нарешті дослуживши літ на емеритуру, він 1886 р. вийшов на пенсію. Я пам'ятаю його, коли 1880–1881 рр. він читав нам грецьку мову в III класі тифліської гімназії*; тоді же вже він виглядав розбитим на здоров'ї диваком, що тяжко ходив і тяжко говорив, учив дуже слабо й був неустанним предметом переслідувань для своїх урвителів-учеників (особливо допікали йому співанням хором у класі на мотив "І лід тріщить ..." грецької азбуки — пі-ро-сіґма-тау). Тому пізніше він тільки числився в службі, аби дати йому права на пенсію, але майже не читав. Вислуживши літа, він переїхав до своєї пасербиці в Єлисаветполь і там умер.

Засуджений на в'язнення, потім на вигнання, під догляд поліції, він вдався в найбільш неполітичну науку — математику (я чув, що йому дозволено було мати математичні книжки у в'язниці*, й се дало такий напрям його заняттям), і був фаховим ученим у сій сфері — він написав книгу про четвертий вимір*, крім того, на французькій мові вийшов його трактат про рішення трансцендентних рівнянь*. Потім, перейшовши на Кавказ, він вивчив грузинську мову й віддався студіям грузинської мови та грузинської й персидської літератур, читав публічні виклади й публікував статті, що, пам'ятаю, придбали йому велике поважання серед тифліської публіки. За життя він надрукував статтю про найславніший утвір старогрузинської літератури — "Барсову шкіру" Руставелі, другу — про персидський роман "Вераміани"*. Тепер заповіджено його посмертні розвідки — про поему Нізамі "Похід Руси на Бердау"* та про грузинську мову* й її місце в групі індоєвропейських мов. Портрет його (не дуже подібний, бо рисований з

hrushevsky.nbuv.gov.ua

лихої фотографічної репродукції) подано було в I т. біографії Шевченка Кониського*: звідти передруковуємо його за браком ліпшого.

До сих звісток додаємо (без усяких змін) згадки небіжчикового товариша по тифліській гімназії д. М.Горяєва*, що був ласкав на наше прохання подати ось що:

"М.І.Гулак, коли я його знав у Тифлісі, був уже чоловік нетовариський, скуплений в собі самім, немовний, по-мойому, навіть приголомшений й зачерствілий, і через те я міг зібрати щодо його минувшини, швидше про нього, ніж від нього, тільки уривкові й припадкові звістки, котрі зложилися у мене на погляд, що то завсігди, і тоді, коли..., був чоловік відірваний від народного ґрунту, що не знав навіть народної мови* (раз при мені він читав щось із Шевченка напам'ять, страшенно псуючи вимову українських слів і акценти; іншим разом при мені він не міг, хоч і почав, відповісти по-українськи свому товаришу київського періоду свого життя д.Навроцькому*, єреванському уряднику), філософ-мораліст, охочий до сучасної науки та просвіти без переваги якої-небудь спеціальності... У нього в Києві, як у чоловіка багатого, привітного господаря, чоловіка освіченого, що читав на всіх європейських мовах і пренумерував багато нових книжок, і збиралися члени К[ирило]-Меф[одіївського] товариства, не як члени, а як гості і, розуміється, балакали про біжучі події та наукові новини... М.І.Г[улак] потерпів лише за те, що у нього збиралися, що у нього доносчик чув те,

про що доніс, та за якусь "Русскую правду", рукопись його твору*, котру найшли у нього і котра, зрештою, ніяк не в'язалася з процесом про К[ирило]-Меф[одіївське] товариство, хоч і свідчила про ліберальність думок її автора. Після 4-місячного арешту в Петро-Павл[овській] кріпості, що на ціле життя попсував його здоров'я, особливо льокомотивий знаряд його ходу, він опинився на засланні (де, не знаю), давав приватні лекції по домах, пізнався там із досить високим урядником Клушіним* (з котрим я пізнався в Херсоні, коли він був уже губернатором), подобався йому, часто бував у нього та вчив його дітей, займався статистикою. Коли той Клушін у Тифлісі, приїхавши як начальник "главного управления" при в[еликому] кн[язі] Михаїлі Миколайовичу*, приймав урядників, що представлялися йому, і побачив М.І.Гулака, то дуже зрадів, обіймив і поцілував його, чим дуже здивував усіх, тим більше, що тут вийшов із ролі охочого до підозрінь, глумливого й готового остро карати всяку неправду старшого.

На археологічнім з'їзді в Тифлісі, коли М.В.Костомаров приступив до М.І.Гулака й поцілував його, він замішався*, не знав, що сказати, мрукнув щось йому у відповідь і зараз вернувся назад до того, з ким говорив перше, чим здивував, очевидячки, Костомарова і, розуміється, й мене, що був свідком сеї сцени.

В Тифлісі то був завсігди чоловік незвичайно благородний, чесний, високоморальний, що нікого ніколи нічим не скривдив і не хотів скривдити. Проживши рік у подружжі з женщиною, котра змусила його оженитися з нею тим, що буцімто вона від нього завагітніла, він після її смерті виховав в інституті Св. Ніни її 10-літню (значить, не від нього) доньку, видав її заміж, давши їй віно, і жив у її сім'ї в Єлисаветполі до самої смерті.

І в Тифлісі, і в Єлисаветполі М.І.Гулака мали за великого дивака: він нікому ніколи не кланявся і ні з ким не говорив, нерадо й однословно відповідав на питання, ні в кого ніколи не бував і нікого до себе не пускав, особливо до своєї бібліотеки, куди не сміла ввійти навіть жінка і потому донька її й т. ін. Вряди-годи майже в пустій клубовій салі він читав лекції з зошитів*: про мікробів, нібелунгів, Йордана, про систему Конта-Лапласа, про "Барсову шкіру" Руставелі, про спектральну аналізу та Кірхгофа, про Шопенгауера і т. ін.

Ось і все, що я знаю про М.І.Гулака. Нагадаю ще, що́ знаєте й Ви, що, вийшовши з Петро-Павл[овської] кріпості, він зложив магістерський екзамен із математики*, і після того був "неможливим" професором, часто без слухачів, на якійсь катедрі чистої математики, а по 2 роках опинився в Кутаїській гімназії вчителем математики, на заклик Я.М.Невєрова".

Стільки поки що можемо сказати про сього чоловіка й його глибоко трагічне, покалічене політичними обставинами життя.

М.Кондакова найплідніше співпрацював. У 1893 р. комісія видала найвагомішу археологічну працю вченого "Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии" (детально див.: *Бракер Н.* Володимир Миколаєвич Ястребов. — С. 86–88).

... видань Одеського історичного і істор[ико]-філологічного тов[ариства]... — в "Летописи Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете" В.Ястребов видрукував працю "Материалы по этнографии Новороссийского края" (1894. — Т. II) та замітку "О значении памятника В.И.Григоровичу для местного общества" (1894. — Т. III. — Вып. II. — С. 83–85).

... був співробітником і наших "Записок" — відомості про співпрацю з ЗНТШ подано також у некрологі "Володимир Ястребов" (ЛНВ. — 1899. — Т.VII. — Кн. IV. — С. 67–68) із зазначенням публікації: "В VII томі наших "Записок" надрукував він широку і дуже цінну критику монументального видання Бобринського "Курганы м.Смелы". Ця рецензія в ЗНТШ (1895. — Т. VII. — С. 1–8) була подана під криптонімом *"М.А."*.

... заслужився особливо своїм "Опытом топографического обозрения древностей Херсонской губ[ернии]"... — праця була опублікована в "Записках Императорского Одесского общества истории и древностей" (1894. — Т. XVII) та видрукувана окремою відбиткою. Рецензію на працю подав М.Грушевський (ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. V. — С. 1–3).

... на полі етнографії — "Материалами по этнографии Новороссийского края"... — під назвою "Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии: I. Суеверия и обряды. II. Легенды, сказки и рассказы" праця вийшла в "Летописи Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете" (1894. — Т. II) та окремим виданням (Одеса, 1894). Рецензію на працю подав В.Гнатюк (ЗНТШ. — 1895. — Т. VI. — С. 48–60).

... про молодечі громади... писанки... — йдеться про статті: Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России // Киевская старина. — К., 1896. — № 10. — С. 110–128; Свадебные обрядные хлебы в Малороссии // Киевская старина.— К., 1897. — № 11. — С. 281–288; Несколько слов о писанках // Киевская старина. — К., 1895. — № 4. — С. 5–8.

С.П.

Микола Гулак. Посмертні згадки

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Микола Гулак. Посмертні згадки // Літературно-науковий вістник. — Львів, 1899. — Т.VIII. — Ч. II. — С.131–135.

Гулак Микола Іванович (1822, Золотоніський пов. Полтавської губ. — 07.06. (26.05.)1899, Єлизаветполь, тепер Гянджа, Азербайджан) — літературознавець, громадський діяч, дослідник історичних, правових та культурних проблем стародавніх слов'ян і народів Кавказу, педагог.

Бібліографія праць М.Гулака: Гончарук П.С. Просвітник дружби та співробітництва народів. — К., 2002. — С. 110–111.

Література: Гончарук П.С. Просвітник дружби та співробітництва народів. — К., 2002; *Його ж:* Засівач доброго, розумного, світлого (до 180-річчя від дня народження кирило-мефодіївця, вченого-енциклопедиста М.І.Гулака // Київська старовина. — 2003. — № 2. — С. 114–132; *Його ж:* Історичні погляди кирило-мефодіївців. — К., 2002; *Єгіазаров І.С.* Пам'яті моїх учителів і керівників М.І.Гулака, Л.П.Загурського та О.О.Навроцького // Наше минуле. — 1918. — № 1. — С. 47–48; Кирило-Мефодіївське товариство: Збірник документів і матеріалів. В 3-х т. — К., 1990; *Поракішвілі Нодар.* М.І.Гулак і грузинська культура // Райдужними мостами. — К., 1968. — С. 36–41; Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства: признання кирило-мефодіївців // Збірник пам'яті Т.Шевченка (1814–1914). — К., 1915; *Міяковський В.* Микола Гулак // Шевченко та його доба. — К., 1926. — Збірник другий. — С. 114–153; *Семевский В.* Николай Иванович Гулак (1822–1899 гг.) // Галлерея Шлиссельбургских узников. — СПб, 1907. — Ч. I. — С. 37–55.

с. 577 ***... д.Хаханов...*** — Хаханов Олександр Соломонович (1864–1912) — філолог, палеограф. Закінчив Тифліську гімназію (1884) та історико-філологічний факультет Московського університету (1888). Викладав грузинську мову в Лазаревському інституті та Московському університеті. В газеті "Русские ведомости" (1899, № 248) подав некролог на М.І.Гулака.

... він незвичайно благородно й витривало тримався під час суду над ним... — збережені та опубліковані документи свідчать, що, на відміну від окремих членів Товариства, М.І.Гулак під час слідства тримався особливо мужньо, категорично відмовився давати жандармам свідчення і назвати будь-кого з учасників братства (див.: Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. — С. 26–29, 144–145, 151). Зокрема, шеф III відділу О.Ф.Орлов доносив царю, що "з часу арешту Гулака кожний день III відділ щоденно вчиняв йому допити, вживав все можливі засоби до переконання, щоб пом'якшити його стійкість... але Гулак не прислухався до жодних порад і з незвичайною впертістю відмовлявся від подальших свідчень, посилаючись на ніби дане комусь слово своє" (див.: *Гончарук П.* Засівач доброго, розумного, світлого. — С. 128).

... Я пам'ятаю його, коли 1880–1881 рр. він читав нам грецьку мову в III класі тифліської гімназії... — ці згадки про викладацьку діяльність М.Гулака в Тифліській першій чоловічій гімназії М.Грушевський подає також у своїх спогадах (*Грушевський М.* Спомини // Київ. — К., 1988. — № 11. — С. 128–129).

... я чув, що йому дозволено було мати математичні книжки у в'язниці... — у Шліссельбурзькому казематі М.Гулак мав власну бібліотеку, добившись дозволу отримати з Києва свої книги, залишені у М.Костомарова. На момент переїзду до Пермі у цій "тюремній" бібліотеці налічувалось 132 назви книг, і не лише з математики (див.: *Міяковський В.* Микола Гулак. — С. 146–147).

... він написав книгу про четвертий вимір... — йдеться про працю "Опыт геометрии о четырех измерениях: Геометрия синтетическая" (Тифлис, 1877), яку М.Гулак присвятив М.І.Лобачевскому. Висновки вченого про чотиривимірну кривизну простору на кілька десятиріч випередили подібні розробки у світовій науці. Згодом вони були обґрунтовані в загальній теорії відносності А.Ейнштейна.

... на французькій мові вийшов його трактат про рішення трансцендентних рівнянь — йдеться про працю "Дослідження трансцендентних рівнянь", що вийшла в Одесі 1859 р. Праця отримала схвальні відгуки Паризької академії наук.

... надрукував статтю про найславніший утвір старогрузинської літератури — "Барсову шкіру" Руставелі... — йдеться про дослідження М.Гулака: О (грузинской поэме) "Барсова кожа" Руставели // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. — Тифлис, 1884. — Вып. 4. — С. 130–187. Того самого року праця вийшла окремою книгою.

... про персидський роман "Вераміани" — відомостей про цю працю не виявлено.

... посмертні розвідки — про поему Нізамі "Похід Руси на Бердау"... — йдеться про працю: О знаменитом персидском поэте Низами и его поэме "Поход Русских против Бердау // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. — Тифлис, 1899. — Вып. 26. — Отд. I. — С. 116–125. Працював і над перекладом поеми Нізамі Гянджеві "Іскандернаме".

... та про грузинську мову... — йдеться про статтю: О месте, занимаемом грузинским языком в семье индоевропейских языков // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. — Тифлис, 1899.— Вып. 26. — С. 120–155.

с. 578 ***... в I т. біографії Шевченка Конишського...*** — йдеться про працю О.Конишського: Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. — Львів, 1898–1901. — Т. 1–2.

... додаємо (без усяких змін) згадки небіжчикового товариша по тифліській гімназії д. М.Горяєва... — про цю другу частину опублікованих посмертних згадок про М.Гулака М.Грушевський оповідає у спогадах: "Коли я довідавсь про смерть покійного, я просив Ник.

Вас. Горяєва написати спомини про нього і надрукував їх тоді з своїми додатками в ЛНВістнику" (*Грушевський М.* Спомини // Київ. — К., 1988. — № 11. — С. 128). Лист М.Горяєва (автограф) зі спогадами про М.Гулака, які були дійсно видрукувані без змін в перекладі українською, зберігається в ЦДІАУК (ф. 1235, оп. 1, спр. 428, арк. 5—6 зв.).

Горяєв Микола Васильович — викладач російської мови Тифліської першої чоловічої гімназії. Автор "Сравнительного этимологического словаря русского языка" (Тифлис, 1896), на який подав рецензію М.Грушевський (ЗНТШ. — Львів, 1897. — Т. XV. — С. 45—46), та "Этимологические объяснения наиболее трудных и загадочных слов в русском языке" (Тифлис, 1904). Збереглися два листи М.Грушевського до М.Горяєва за 1887 р. (ЦДІАУК. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 275, арк. 5—7) та 12 листів М.Горяєва до М.Грушевського за 1887—1904 рр. (ЦДІАУК. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 407, 427, 428, 873).

... не знав навіть народної мови... — коментуючи цю фразу, один із біографів М.І.Гулака В.Міяковський писав: "Вихованець німецького університету, він погано знав не тільки українську мову, а навіть і російську. Батько в листах до сина радить йому спеціальні вправи й студії, щоб оволодіти російською мовою" (*Міяковський В.* Микола Гулак. — С.130).

... д.Навроцькому... — Навроцький Олександр Олександрович (1823—1892) — український громадський і культурний діяч, поет-перекладач, двоюрідний брат М.І.Гулака. Закінчив Київський університет (1847). Під впливом М.Гулака вступив до Кирило-Мефодіївського братства, поширював списки праць Т.Шевченка. У 1847 р. заарештований, відбував заслання у Вятці та Єлабузі. Згодом проживав у Петербурзі, Єревані, Миколаєві та ін. містах.

с. 579 ***... за якусь "Русскую правду", рукопись його твору...*** — вірогідно, йдеться про студію "Юридический опыт Поморских славян", яку М.Гулак підготував у Києві 1846 р., але не встиг видати. Опублікована у виданні: Кирило-Мефодіївське товариство. Збірник документів і матеріалів. — К., 1990. — Т. І. — С. 107—129.

... високим урядником Клушіним... — Клушін Павло Миколайович (1814—1886) — російський державний діяч. У 1846—1856 рр. обіймав посади віце-губернатора та губернатора в Калузькій, Пермській, Волинській, Вітебській, Херсонській губерніях. З 1875 р. — начальник головного цивільного управління на Кавказі.

... при в[еликому] кн[язі] Михаїлі Миколайовичу... — князь Михайло Миколайович (1832—1909) — четвертий син Миколи І. У 1862—1881 рр. — намісник Кавказу, головнокомандувач Кавказькою армією (1877—1878).

На археологічнім з'їзді в Тифлісі, коли М.В.Костомаров приступив до М.І.Гулака й поцілував його, він замішався... — йдеться про зустріч, яка відбулася під час роботи V Археологічного з'їзду (вересень 1881 р.). Участь у ньому взяли М.Костомаров, В.Антонович та ін. Цю реакцію М.Гулака у своїх спогадах М.Грушевський пояснював так: "Се толкували тим, що Гулакові були звісні не дуже приятельські зізнання Костомарова щодо Гулака в процесі, але, може, се треба поширити і пояснити загальним знеохоченням його до земляків після катастрофи, процесу, заслання — й того відношення, яке виявило українське громадянство до сього першого українського політичного процесу" (*Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1988. — №11. — С.129). Ці "не дуже приятельські" свідчення зафіксовані у допитах М.Костомарова у квітні—травні 1847 р., під час яких він наголошував, що "Гулак действительно обнаруживал склонность к либерализму, занесенного им из Дерпта, в особенности глупую и странную страть к корпорациям и обществам" (Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. — С. 43—61, 144—145). Проте біографи М.Гулака наводять факти, зокрема листування між М.Гулаком і М.Костомаровим, що є доказом налагодження дружніх взаємин двох кирило-мефодіївців (див.: *Міяковський В.* Микола Гулак. — С. 153; *Гончарук П.С.* Просвітник дружби та співробітництва народів. — С. 12—13).

Вряди-годи майже в пустій клубовій салі він читав лекції з зошитів... — тогочасні відгуки, навпаки, свідчать про популярність лекцій М.Гулака. Зокрема, дві публічні лекції про поему Ш.Руставелі "Барсова шкура", прочитані в Тифлісі у 1884 р., високо оцінила прогресивна громадськість Грузії. Ці лекції знайшли широке висвітлення і схвалення у місце-

вій пресі, з якою співпрацювали видатні діячі грузинської культури Акакій Церетелі, Ілля Чавчавадзе, Сергій Месхі, Іван Мачабелі та ін. (детальніше див.: *Гончарук П.* Засівач доброго, розумного, світлого. — С. 124).

... вложив магістерський екзамен із математики... — відомостей про здачу цих іспитів у біографічних матеріалах М.І.Гулака не виявлено.

... на виклик Я.М.Невєрова ... — Я.М.Неверов — попечитель шкільної округи на Кавказі.

С.П.

Е.Руліковський — В.Лущкевич (Некрологічна згадка)

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Е.Руліковський — В.Лущкевич (Некрологічна згадка) // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXVIII. — С. 3—4. Фрагмент автографа (початок) зберігається в ЦДІАУК (ф. 1235, оп. 1, спр. 244, арк. 34—34 зв.).

Руліковський Едвард (Rulikowski Edward Leopold) (псевд. Едвард з Порадова (Edward z Poradowa), Онуфрій з Порадова (Onufry z Poradowa); 1825, с.Мотовилівка Васильківського повіту Київської губ. — 1900, с.Салтанівка Київської губ. Похований у родинній усипальниці в Мотовилівці) — польський історик, етнограф. Після смерті В.Руліковського його архів, зокрема підготовлена до друку праця "Dzieje zewnętrzne oraz wewnętrzne Kijowa w związku z ogólną historią kraju", були передані до Оссолінеума, тепер — у фондах Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника НАН України.

Література: Polski słownik biograficzny. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1973. — T. XXXIII/1. — S. 71—72 (з бібліографією праць); *Добровольський Л.* Едвард-Леопольд Руліковський, знавець Київщини (1825—1900) // Записки Історично-філологічного відділу УАН. — К., 1919. — Кн. I; *Томілович Л.* Едвард Руліковський — видатний дослідник історії України // Київська старовина. — К., 1999. — Ч. 5. — С. 101—106.

с. 580 ***Батько Едварда Ігнатій...*** — Руліковський Ігнатій (за даними "Polskiego słownika biograficznego" — Юзеф) — маршалок шляхти Васильківського повіту та фундатор костелу в Мотовилівці.

Оженившись в родині Борейка... — І.Руліковський взяв шлюб з Софією Борейко — представницею відомого шляхетського роду (детальніше див.: *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. — К., 1993. — С. 125, 241).

... власника величезної маєтності Висоцької... — Вацлав Борейко (1764—1854) — дід Едварда Руліковського, великий землевласник і громадський діяч, вивчав право. У 1789 р. оселився у власному маєтку в Самострілах і відразу після того був обраний послом до Варшавського чотирирічного сейму (1788—1792) від Рівненського повіту, обирався також предводителем повітового дворянства. У 1805 р. він придбав маєток Висоцький, який з часом успадкував Едвард Руліковський разом зі своїм братом Антонієм.

... старший брат його Вацлав... — Руліковський Вацлав — промисловець і геральдик. Навчався в Київському університеті, з якого був виключений за приналежність до Союзу Польського Народу. Власник фабрики з виробництва порцеляни в Городищі на Волині. Член Історичної комісії Академії наук у Кракові.

... разом з Ж.Радзімінським розпочатої праці... — Радзимінський-Люба Зигмунт (1843—1928) — польський історик, дослідник у галузі генеалогії та геральдики. М.Грушевський має на увазі працю: *Rulikowski E., Radzimński Z.* Kniaziowie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugiem, Prypiecią, Dnistrem i północnymi stokami Karpat osiedleni. — Kraków, 1880.

... приятеля і співробітника Т.Чацького... — Чацький Тадеуш (1764—1813) — відомий польський культурно-освітній діяч, бібліофіл, колекціонер, меценат; інспектор шкіл Київської, Волинської та Подільської губерній (1803—1813), один із засновників Кременецької гімназії (1805). Серед найвагоміших праць див.: O litewskich i polskich prawach. — Warszawa, 1800—1801. — Vol. I—II.

ЗМІСТ

Я.Дашкевич. Михайло Грушевський наприкінці XIX ст. I

М.Капраль. Від упорядника XIV

Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ 1

Виїмки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку 3
Опись Львівського замку р. 1495 144
Метрика Самбірська. Подробиці з історії відносин релігійних 154
Кілька духовних віршів з Галичини 161
Співаник з початку XVIII в. 175
Описі Ратенського староства з 1500–1512 рр. 259
До історії "руського обряду" в старій Польщі 292
До історії "руського обряду" в давній Польщі 294
До питання про правно-державне становище київських князів XV в. 301
Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр. 305
Кілька документів з життя Забузької Руси XVI в. 333
Передмова [до т. I "Етнографічного збірника"] 343
Передмова [до т. II "Етнографічного збірника"] 345
[Передмова до т. XIX "Руської історичної бібліотеки"] 347
[Передмова до т. XX "Руської історичної бібліотеки"] 349
Передне слово [до т. XXXI–XXXII "Записок НТШ"] 352
Передне слово [до т. XXXV–XXXVI "Записок НТШ"] 355
Вступне слово редакції [до т. VII "Руської історичної бібліотеки"] 356

Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ 357

Молотівське срібло 359
Молотівське срібло. Археологічна замітка 361
Печатка м[итрополита] Константина з Звенигорода 367
Похоронне поле в с.Чехах (археологічна розвідка) 369
Звенигород Галицький (історично-археологічна розвідка) 389
Печатка з Ступниці під Самбором 414

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ 417

Гетьман Богданко. Критично-історична розвідка 419
Галицьке боярство XII–XIII в. 435
Анти (Ἄντοι, Antes). Уривок з "Історії України-Руси" 452
Анти. Реферат 465
Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз 466
Портрет Хмельницького з вид[ання] 1683 р. (До портрета) 490
Чи було між руськими племенами плем'я хорватів? Реферат 492

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ 493
Нововидані пам'ятки давнього письменства руського 495
Нові розвідки з історії давньої Руси 512
Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896 534
Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр. Записка для загального збору 1898 р. 542
Наукове Товариство імені Шевченка і його діяльність в 1898 р. 550
Примітки до історії козаччини з поводу книжки: Бесіди про часи козацькі на Україні 558
Розділ V. НЕКРОЛОГИ 569
Пантелеймон Куліш [Некрологічна звістка] 571
Петро Лебединцев — Іван Малишевський (Некролог) 572
В.Василевський (Некролог) 574
Посмертні згадки (А.Скальковський, Е.Кунік, В.Ястребов) 575
Микола Гулак. Посмертні згадки 577
Е.Руліковський — В.Лущкевич (Некрологічна згадка) 580
КОМЕНТАРІ 582
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ 644
ПОКАЖЧИК 654

hrushevsky.nbuv.gov.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 6

Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)"

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Комп'ютерний набір і верстка *Л.Гринчишин*
Коректори *Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 03.06.2004. Підп. до друку 11.11.2004. Формат 70x100$^{1}/_{16}$. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 54,82. Умовн. фарбовідб. 55,22. Обл.-вид. арк. 44,98. Додатк. накл. 2000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 03. Зам. 529-4.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ" 79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 6: Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)". — 2004. — 696 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-367-4 (т. 6).

Шостий том зібрання праць М.Грушевського є другим томом серії "Історичні студії та розвідки" і охоплює період 1895–1900 рр. У ньому вміщені публікації документів, джерелознавчі розвідки і передмови, історичні статті та науково-інформаційні матеріали.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-367-4 (т. 6)

hrushevsky.nbuv.gov.ua